

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ "ПСЕВДОДРУЗИ ПЕРЕКЛАДАЧА"

© Олена Шаблій, 2002

Доповідь базується на матеріалах зіставлення німецьких та українських етимологічно споріднених правничих термінів (латинізмів, грецизмів та гібридних утворень). Пропоновані нові принципи укладання навчальних термінологічних словників ілюструються прикладами з укладеного автором "Словника "псевдодрузів перекладача" у німецькій та українській юридичних терміносистемах" і можуть використовуватися для міжмовного зіставлення терміносистем інших суспільних наук.

The report highlights problems caused for translation and terminological lexicography by interlingual terminological homonymy of law terms originating from common etymological sources (from Greek and Latin). The paper offers a range of new principles of composing two-language terminological dictionaries for learners, which could be useful for other social sciences as well.

З-поміж проблем перекладу німецьких правничих термінів українською мовою якнайшвидшого розв'язання потребують питання перекладу та термінографічного представлення формально-паралельних термінів, що походять з третього джерела: латинізмів, грецизмів, греко-латинізмів та інших гібридних одиниць, частина яких була штучно створена на основі давньогрецького та давньолатинського етимологічного матеріалу. Труднощі перекладу термінів, які завдяки показникам зовнішньої форми нагадують *інтернаціоналізми-європеїзми* [2, с.80] і позначають правничі поняття іншомовної національної терміносистеми права, здебільшого спричинені дією *міжмовної термінологічної інтерференції*. Серед суміжних проблем, які постають у цьому зв'язку, головною є доцільність заповнення термінологічних прогалів української терміносистеми права за рахунок запозичених формально-паралельних терміноформ.

В результаті семантико-стильової еволюції у лоні конкретної національної мови-носія та національної терміносистеми права семантичні структури німецьких та українських правничих "термінів-близнюків" (напр., нім. *Akt m, Arbitrage f, Kassation f, Subsidium n* та укр. *акт, арбітраж, касація, субсидія*) збагатилися додатковими неінтернаціональними значеннями, а подекуди наповнилися іншим змістом. Специфічною особливістю подібних термінів є також їхні різні функціонально-стилістичні характеристики в порівнюваних спеціальних мовах.

Різні ступені семантичної та формальної віддаленості дозволяють відносити подібні утворення до таких явищ, як *міжмовна полісемія, міжмовна омонімія, міжмовна паронімія* тощо. У даній роботі для подібних одиниць було використано два терміни: для перекладознавства – *"псевдодрузі перекладача"* за *формальними ознаками*; для

перекладного термінознавства і термінографії – *міжмовні термінологічні омоніми (омофони)*.

Численні розбіжності в обсягах понять різномовних правничих термінів пояснюються *соціально-правовою асиметрією* [5, с.14]. Тому зіставляючи німецькі правничі терміни греко-латинського походження (або з греко-латинськими складовими) з формальними українськими відповідниками необхідно звертатися до реального національного середовища, в якому виникають і функціонують ці терміни, а також до відповідних традицій та проблематики національних терміносистем права тощо.

З огляду на небезпеку *міжмовної термінологічної інтерференції* такі формально-паралельні терміни потребують спеціального термінографічного опису, за якого б комплексно й ефективно висвітлювалися різні типи інтерферентно-небезпечних розбіжностей. У цьому зв'язку виступаємо за ширше використання навчальних термінологічних словників різних типів, зокрема пропонуємо започаткувати традицію укладання *термінологічних словників "псевдодрузів перекладача"*. Щодо попередніх словників, аналогічних укладеному *"Словнику «псевдодрузів перекладача» у німецькій та українській юридичних терміносистемах"* [1; 3; 4], слід зазначити, що всі вони належать до загальномовного типу й орієнтуються, передусім, на мову літератури, публіцистику та загальнонародну мову загалом. Тому серед них немає таких, які б повною мірою висвітлювали специфіку спеціальної лексики. Пропонований нами *"Словник «псевдодрузів перекладача» у німецькій та українській юридичних терміносистемах"* розрахований на білінгва з відносно високою іншомовною компетенцією, тобто системним володінням німецькою мовою на рівні спеціалізації (перекладознавство) або в обсязі повної та неповної вищої філологічної і/або юридичної освіти, яка передбачає володіння, вільне розпізнавання й активне використання термінології греко-латинського походження або з інтернаціональними греко-латинськими складовими.

У ході укладання цього словника (передусім у ході опрацювання лексикографічних джерел) постало кілька суттєвих труднощів. Так, зокрема, виявлено, що серед основних лінгвістичних проблем можна вважати труднощі у визначенні **еквівалентності** таких показників порівнюваних різномовних термінів права, як: а) *актуальність-застарілість-архаїчність терміноформи*; б) *етимологічних даних, а також даних про посередництво мов у випадку з опосередкованими запозиченнями*; в) *специфічних парадигматичних відношень у межах відповідної національної юридичної терміносистеми*.

Спільним недоліком німецьких, російських та українських тлумачних і перекладних термінографічних джерел слід вважати недооцінку ролі прикметника у прикметникових терміносполученнях. Це проявляється у тому, що в переважній більшості джерел прикметник подається не як заголовне слово термінологічної статті, а як другорядний член терміносполучення у рамках відповідної термінологічної статті терміна-іменника. Проте значення прикметника (як загальномовне, так і спеціальне) може мати вирішальний вплив на загальне значення терміносполучення. Окрім цього, постіменникова позиція прикметника не характерна ні для української, ні для німецької мови. У зв'язку з цим у подальшій практиці термінографії пропонуємо подавати прикметникові терміносполучення у природному вигляді,

тобто у послідовності “прикметник – іменник”. Одночасно, за необхідності, пропонується дублювати або комбінувати традиційну послідовність “іменник – прикметник” в одному й тому ж словнику. Так, традиційна позиція “іменник – прикметник” доцільна у тих випадках, коли іменниковий компонент терміносполучення відіграє вирішальну роль у формуванні загального значення, а прикметник лише доповнює або уточнює його.

Дещо по-іншому проявляється проблема прикметникового компонента у перекладі німецьких композитів детермінативної моделі словотвірного типу “прикметник + іменник”. У таких складних термінах, виходячи з їхньої лінгвістичної природи, прикметникове слово-детермінатор перебуває у потрібній позиції, яка дозволяє, зокрема, здійснювати алфавітний перелік термінів із заголовної літери детермінатора (прикметника). Однак при зіставленні термінів-композитів, які мають певні, одні і ті ж, прикметники-детермінатори (напр., *Effektiv-, Ideal-, Popular- Real-* та ін.), було виявлено полісемічність їхнього спільного детермінатора. Отже, різним термінам-композитам такі визначники надають різні значення. Ці значення можуть бути несподіваними (*інтерферентно-небезпечними*) як для перекладача-носія, так і для носія німецької мови, оскільки вони (ці значення) відсутні в загальномовних лексикографічних описах відповідних “незалежних” прикметників (прикметників як одиниць загальномовного лексикону), тобто не є загальновідомими. Зважаючи на інтерпретаційні труднощі, які завдає така *вибіркова полісемія* відприкметникових словотвірних компонентів німецьких композитів, пропонується подавати прикметники, які зустрічаються у складі композитів-термінів (тобто стають словотвірними елементами), як окремі словникові статті, в яких, окрім загальновідомих (лексикографічно зафіксованих загальномовних і/або загальнонаукових) значень слід розглядати додаткові термінологічні значення. У навчальних термінологічних словниках німецькі прикметники пропонується подавати у парі з прикметниковими словотвірними елементами детермінативних композитів та наводити їхні загальнонаукові та загальномовні значення, що впливають на значення німецьких термінів-композитів:

Privat-, privat

(адмін. н.) не для спільного (не для громадського) користування (переважно – для службового)

hausintern, betriebseigen тощо;

(прив. н.; типов.) особистий (про власність усіх видів); той, що стосується власної (не групової) ініціативи;

(приватне н.) *Privatautonomie* f = свобода визначення умов договору

приватний

(універс.) особистий, власний

З огляду на необхідність підвищення якості представлюваної надалі термінологічної інформації, особливо з навчальною метою, пропонується широке застосування змішаних типів словників з чітким дидактичним спрямуванням. Це, зокрема, такий тип словника, який водночас був би: **навчальним** (як доповнення до перекладних словників); **двомовним** (диференційованим за рівнем володіння іноземною мовою); **широкогалузевим** (охоплював би різні галузі права); **ареальним** (враховував би культурноспецифічні значення термінів

терміносистеми права, напр. терміносистеми права ФРН, її земель); функціональним (враховував би частотні, рангові, лексико-парадигматичні характеристики тощо); глумачно-енциклопедичним.

Пропонована побудова словникових статей у "Словнику «псевдодрузів перекладача» у німецькій та українській юридичних терміносистемах" істотно відрізняється від побудови таких статей у попередніх загальномовних аналогах. Словникову статтю (далі СС) пропонується розбивати на дві колонки-підстатті – німецьку словникову статтю (НСС) та українську словникову статтю (УСС) і розміщувати їх навпроти; різномовні значення пропонується розміщувати навпроти за такою ієрархією: на перші позиції вміщувати контрастуючі значення з аналогічних галузей права або найбільш абстрактні та загальні значення з великим ступенем семантико-правових розходжень; за ними – контрастуючі значення з різних галузей права, наприкінці подавати можливі специфічні значення, яких немає в одній із національних правничих терміносистем. Виходячи зі спеціалізації словника, у словникових статтях подекуди не враховувались ті можливі значення, що не належать до термінологій права. В таких випадках наприкінці німецької та української словникових статей курсивом доповнено "*та інші значення*".

Задля наочнішого висвітлення семантичних розбіжностей між контрастуючими значеннями пропонується вводити інтернаціональні символи, які вказують на ступінь розбіжності, зокрема "≠", що вказує на *повну відмінність* порівнюваних значень; " ", що вводить для тих випадків, коли семантичні розбіжності відносно незначні й одразу не впадають у вічі; "=", що вказує на еквівалентність порівнюваних значень. Інший, широко відомий у лексикографії, знак "→" виконує у словнику кілька спрямовуючих функцій, а саме: а) вказує на найближчий (з точки зору укладача) еквівалент, щодо якого необхідно або бажано визначитися на основі інших джерел (особливо, коли внаслідок суттєвих розбіжностей у відповідних галузях права не існує точних еквівалентів); б) вказує на найближчий термінологічний синонім. Наділення одного знака кількома функціями пояснюється прагненням не переобтяжувати користувача багатьма умовними позначками. Доводиться, що прості загальновідомі (інтернаціональні) символи (на відміну від авторських) зручніші для тих користувачів, які послуговуватимуться словником нерегулярно і яким складно було б засвоювати нові символи або щоразу додатково розшифровувати їх. Для візуальної зручності пропонується відмовлятися від багатьох традиційних розділових знаків, якщо необхідну функцію можна представити графічно (за допомогою відступів, символів, зміни шрифту тощо).

Особлива увага приділяється побудові, розташуванню та графічному представленню лінгвістичних та екстралінгвістичних коментарів як особливо важливих носіїв інформації у навчальній термінографії. У цьому зв'язку запроваджуються комплексні лінгво-правові коментарі, які відображають особливості, що впливають як з відповідної національної системи права, так і з системи відповідної мови-носія. Окрім того, запропоновані коментарі слугують не лише точнішому опису певного значення, а, передусім, його конфронтативному зіставленню зі значенням(и) іншомовного формального термінологічного відповідника. Так, зокрема, чітку дистинктивну функцію виконують пари ознак-коментарів на зразок (*процес.*) (*результ.*), які додатково наголошують на нетотожності основних сем (компонентів значення); (*застар.*) (*сучасн.*), які вказують на

часові відмінності в узусі й нерідко безпосередньо пов'язані з парою опозицій (*високий стиль*) (*нейтр.*); а також (*спец.*) (*універс.*), звертаючи увагу користувача на інший важливий аспект узусу. Опозиція (*нетипов.*) (*типов.*) стосується здебільшого *нетиповості* певних латинізмів для німецької правничої терміносистеми та їхньої типовості для української правничої терміносистеми.

Щодо скорочень, то пропонується витримувати баланс між “*прозорістю*” скорочення (тобто його зрозумілістю для різних категорій користувачів), що вимагає більшого подовження скорочуваного слова, та його *мінімальною довжиною*, тобто економією місця і зручністю структури словникової статті.

Protest *m*

(*нетип.* для прав. сист. ФРН; розмов.)
офіційна незгода з рішенням, діями
тощо → **Einspruch** *m*, **Verwahrung** *f*;

та інші значення.

протест

(*типов.*) заява про незгоду з правовим
рішенням → **Einspruch** *m*, напр., **Einspruch**
erheben – опротестовувати;
Einspruchsfrist *f* – строк подання
протесту;
Einspruchsrecht *n* – право на оскарження;

та інші значення.

Лексикографічне опрацювання правничої термінології вимагає комплексного *лінгво-правового* підходу, тобто повинне об'єднувати дві площини розгляду – правову й лінгвістичну. При цьому вихідною повинна бути *правова* понятійна система, а не відповідна лексико-семантична система *мови-носія*. Зокрема у термінографії екстралінгвістичні ознаки повинні мати перевагу над лінгвістичними, тобто їх необхідно ставити на перші позиції, виділяти графічно, коментувати тощо. Тому у нашому словнику правничі скорочення і коментарі передують лінгвістичним.

З іншого боку, не можна нехтувати закономірними зв'язками з динамічною лексико-семантичною системою мови-носія. У цьому зв'язку пропонуємо обов'язково враховувати у практиці термінографії такі суто лінгвістичні ознаки, як формально-граматичні та семантичні характеристики правничого терміна, його взаємозв'язки зі своїм *детермінологізованим варіантом*, а також правничим *терміном* і *словом*, використаним як оболонка для цього терміна.

1. Акуленко В.В. Предисловие; О “ложных друзьях переводчика” // *Англо-русский и русско-английский словарь “ложных друзей переводчика”* / Под общ. рук-м доц. В.В. Акуленко. – М.: “Советская энциклопедия”, 1969. – С.5–9; 371–384. 2. Акуленко В.В. *Слов'янські мови в аспекті інтерлінгвістики* // *Мови сворпейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія: Збірник статей*. – Київ: Довіра, 1995. – С.72–98. 3. Готлиб К.Г.М. *Словарь «ложных друзей переводчика» (русско-немецкий и немецко-русский)*: Ок. 400 ед – М.: Рус. яз., 1985. – 160с. 4. Кочерган М. *О словаре русско-украинских межъязыковых омонимов* // *Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов / Словник російсько-українських міжмовних омонімів*. – К.: Вид. центр. Академія, 1997. – с.389–399. 5. Морщакова Т.В. *Семантические характеристики терминов уголовного законодательства (на материале русского, немецкого и английского языков)*: Автореф. ... канд. филолог. наук. – М., 1992. – 25с.